

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

КОРНІЄНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 338.246:631.11(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Уманському національному університеті садівництва
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник - доктор економічних наук, професор
НЕПОЧАТЕНКО Олена Олександрівна,
Уманський національний університет садівництва,
ректор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
ГРУШКО Віктор Іванович,
Університет економіки та права «КРОК»,
завідувач кафедри національної економіки та фінансів

кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник
КСЕНОФОНТОВ Михайло Михайлович,
Національний науковий центр «Інститут аграрної
економіки»,
завідувач відділу організації менеджменту, публічного
управління та адміністрування

Захист відбудеться «05» червня 2018 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, конференц-зал, 3-й поверх, к. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 2-й поверх, к. 212.

Автореферат розісланий «04» травня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.Й. Малік

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах активізації процесу євроінтеграції України набуває важливості забезпечення довгострокового розвитку всіх господарських одиниць, серед яких однією з основних є сільськогосподарські підприємства. Лібералізація економічних кордонів, зумовлює підвищення інтенсивності конкуренції та конкурентної боротьби, для ефективної протидії якій кожне сільськогосподарське підприємство має формувати свою економічну безпеку як базову передумову подальшого розвитку, що й визначає актуальність дослідження в теоретичному та практичному плані.

Теоретико-методичні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств, сутнісного значення економічної безпеки й особливості механізму формування її оптимального рівня досліджували такі вчені, як Л. Абалкін, В. Андрійчук, І. Бінько, В. Грушко, В. Забродський, С. Ільяшенко, М. Кропивко, М. Ксенофонов, Ю. Лузан, Ю. Лупенко, О. Ляшенко, М. Малік, З. Манів, В. Месель-Веселяк, В. Мунтіян, О. Непочатенко, Є. Олейніков, Г. Пастернак-Таранушенко, К. Пріб, О. Радіонов, П. Саблук, М. Федоров, А. Чернявський, В. Шлемко, О. Шпикуляк, О. Шпичак, С. Юшин та інші.

Разом із тим в умовах мінливого впливу факторів природного та ринкового середовища формування належного рівня економічної безпеки в кожному сільськогосподарському підприємстві має певну специфіку, що зумовлено розміром підприємства, особливостями його галузевої спеціалізації, техніко-технологічним та інноваційним рівнем виробництва, рівнем інвестиційної привабливості, кваліфікаційним рівнем менеджменту. Відсутність системних досліджень зазначених питань обумовила вибір теми, визначення предмета, мети та завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з тематикою науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва за такими темами: «Стратегія економічного розвитку агропромислового комплексу України: трансформація пріоритетів та механізмів їх реалізації» (номер державної реєстрації 0112U000596) і «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U003210). У межах цих тем автором обґрунтовано пропозиції щодо методичної послідовності оцінки відповідності сільськогосподарських підприємств стану економічної безпеки та моделювання стану економічної безпеки в підприємствах.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретико-методичних засад, узагальнення практичного досвіду та обґрунтування пропозицій щодо підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких завдань:

- обґрунтувати теоретичні засади значущості для суб'єктів підприємництва стану економічної безпеки як передумови їх розвитку і уточнити сутність поняття «економічна безпека сільськогосподарського підприємства»;
- визначити наукові засади формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та обґрунтувати сутність поняття «формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства»;
- узагальнити методичні основи оцінки відповідності сільськогосподарського підприємства стану економічної безпеки;
- визначити стан і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств та рівень їх державної підтримки;
- оцінити фактичний стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств;
- розкрити інструменти та фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, що найбільш суттєво впливають на формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах;
- сформувати концептуальні засади підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах;
- удосконалити механізм управління процесом формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах;
- удосконалити порядок оцінки результатів реалізації інструментів і заходів з підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Об'єктом дослідження є процес формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних аспектів підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження. Теоретичною і методичною основою дисертаційної роботи є наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених з питань формування стану економічної безпеки України та сільськогосподарських підприємств.

У дисертаційній роботі використано такі методи дослідження: історичний – при визначенні й аналізі еволюції теоретичних поглядів на сутність поняття економічної безпеки; економіко-статистичний аналіз – при розгляді динаміки показників стану економічної безпеки; індикативний метод – при аналізі стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств; економіко-математичне моделювання – при розробці методичних підходів щодо оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств; метод бальної оцінки – при оцінюванні показників економічної безпеки

сільськогосподарських підприємств; графічний метод – при побудові рисунків, діаграм.

Інформаційна база дисертаційного дослідження. У процесі виконання дисертаційної роботи використано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики Черкаської області; річні звіти про діяльність окремих сільськогосподарських підприємств, а також дані економічних досліджень, проведених здобувачем у сільськогосподарських підприємствах Уманського району Черкаської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретичних, методичних засад і практичних положень з підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах. Основні результати дисертаційного дослідження, що характеризують його наукову новизну, полягають у наступному:

удосконалено:

- поняття «механізм економічної безпеки сільськогосподарського підприємства» як сукупності методів (економічних, соціально-психологічних, організаційних), заходів (активних і пасивних) та інструментів (створення резервного фонду та матеріальних запасів на випадок виникнення надзвичайних обставин, варіювання галузевою структурою виробництва, диверсифікація видів діяльності й продукції), спрямованих на захист підприємства (ділової репутації, комерційної таємниці, інформації, майна) завдяки можливостям диференційованої реакції на ризик (розподіл ризику між учасниками; страхування ризику; передача ризику; обмеження ризику; ухилення від ризику) з урахуванням галузевих особливостей виробництва;

- методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та динаміки його зміни на основі застосування інструментарію нечіткого моделювання й бальної системи оцінювання через окрему та комплексну оцінку за чотирма показниками (ліквідності, рентабельності, обіговості коштів, фінансової стійкості) та 5 кроками оцінювання (вибір показників діяльності підприємства за функціональними складовими оцінки; аналіз показників за складовими економічної безпеки; розробка бальної системи оцінок; визначення середнього бального значення за функціональними складовими; розрахунок комплексного показника рівня економічної безпеки);

- підхід до трактування сутності поняття «економічна безпека сільськогосподарського підприємства», відповідно до якого воно розглядається як стан його здатності ефективно здійснювати господарську діяльність, відповідати за власними зобов'язаннями, гнучко реагувати на вплив ендегенних і екзогенних ризиків та забезпечити умови стійкого розвитку на основі обов'язкового врахування особливостей нестабільного впливу ґрунтово-кліматичних та ринкових факторів на підприємство;

- алгоритм «формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства», який доцільно розглядати як елемент у його системі прийняття управлінських рішень, що обґрунтовує порядок задіяння певного механізму забезпечення економічної безпеки, який реалізується у відповідь на фактичний вплив ризикових факторів через окрему функціональну складову економічної безпеки за певним цільовим напрямом;

дістали подальшого розвитку:

– концептуальні засади щодо підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах, що на відміну від існуючих ґрунтуються на використанні можливостей їх державної підтримки, функціонального вдосконалення процесу формування стану економічної безпеки, алгоритму формування стану економічної безпеки, можливостей гнучкого вибору інструментів і заходів із забезпечення економічної безпеки та методичному підході до оцінки рівня економічної безпеки;

– методичний підхід щодо підвищення спроможності сільськогосподарського підприємства стати учасником програми державної підтримки на основі формування відповідного ділового статусу підприємства, рівня його матеріально-технічного забезпечення та інноваційного рівня виробництва, підвищення рівня інвестиційної привабливості, стабілізації результатів господарської діяльності та забезпечення стійкого стану економічної безпеки, підвищення професійної кваліфікації спеціалістів і менеджерів з підготовки конкурсних документів;

– практичні положення з удосконалення організації управління станом економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що ґрунтуються на диференційованій основі й передбачають виокремлення функції «економічна безпека» та забезпечення її належного стану відповідними виконавцями (спеціалістом, групою спеціалістів, структурним підрозділом) залежно від потужності підприємства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення дисертації можуть бути використані органами влади різних рівнів та органами управління сільськогосподарських підприємств при обґрунтуванні пропозицій з формування належного стану економічної безпеки на підприємницькому рівні.

Науково-методичні та практичні розробки автора з питань формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області рекомендовані до використання Управлінням агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації з більш детального обґрунтування регуляторних заходів з економічної безпеки відповідно окремих груп підприємств, визначених за комплексним показником рівня економічної безпеки (довідка № 04-18/615 від 20.07.17 р.); Управлінням агропромислового розвитку Уманської районної державної адміністрації Черкаської області з підготовки організаційних заходів по формуванню механізму управління

економічною безпекою сільськогосподарських підприємств (довідка № 157 від 23.08.2017 р.); ТОВ «Агроплант» Уманського району Черкаської області з підвищення рівня економічної безпеки на основі обґрунтування заходів щодо усунення і нейтралізації факторів ризику та небезпеки за результатами їх моніторингу та ідентифікації (довідка № 115 від 15.08.2017 р.); ФГ «Агрофірма «Базис»» Уманського району Черкаської області з порядку оцінювання рівня економічної безпеки за допомогою алгоритму, який враховує специфіку діяльності сільськогосподарського підприємства (довідка від 24.07.2017 р.); Уманським національним університетом садівництва при викладанні дисциплін «Економічна безпека підприємства», «Фінансова санація та банкрутство підприємства», «Економіка підприємства» щодо особливостей управління станом економічної безпеки в підприємствах (довідка від 05.09.2017 р. № 452).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, в якій розкрито теоретичні, методичні та практичні засади підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах, особисто розроблені автором в результаті дослідження. Серед наукових праць, що опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження, висновки та пропозиції доповідалися та отримали схвалення на конференціях різного рівня: II Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Політичні, правові та фінансово-економічні пріоритети розвитку економіки України: стратегія і перспективи» (м. Умань, 24 січня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові досягнення» (Болгарія, 17–25 лютого 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і наука без кордонів» (Польща, 7–15 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та освіта» (Чехія, 27 грудня 2012 – 5 січня 2013 р.); III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Пріоритети розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції України» (м. Умань, 1 лютого 2013 р.); III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Політичні, правові та фінансово-економічні пріоритети розвитку економіки України: стратегія і перспективи» (м. Умань, 30 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної аграрної науки», (м. Умань, 20 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 22 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток освіти, науки, економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Вінниця, 20 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та управління в XXI ст.: виклики та перспективи розвитку» (м. Умань, 18-19 травня 2017 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри» (м. Київ, 17 жовтня 2017 р.); II Міжнародній науково-

практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 25–26 жовтня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «XXXI Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (м. Переяслав-Хмельницький, 26-27 листопада 2017 р.).

Публікації. Основні положення та найголовніші результати дисертаційної роботи висвітлено у 24 наукових публікаціях у тому числі 6 статей у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних, зокрема з них 5 одноосібних, 1 стаття у виданні іноземної держави, 15 тез доповідей на науково-практичних конференціях та 3 публікації в інших виданнях. Обсяг авторської частини публікацій становить 4,6 ум. д.а.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основна частина роботи займає - 165 сторінок комп'ютерного тексту, містить 30 таблиць, 38 рисунків та 13 додатків. Список використаних джерел налічує 175 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі – «**Теоретико-методичні основи формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах**» обґрунтовано теоретичні засади розгляду стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва як передумови їх розвитку, визначено наукові засади формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, узагальнено методичні основи оцінки відповідності сільськогосподарського підприємства стану економічної безпеки.

Доведено, що теоретичний підхід до економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є складовою загальної концепції безпеки, у розгляді якої виокремилися два переважаючих підходи – статичний (безпека як стан) та діяльнісний (безпека як діяльність). Теоретичною базою дослідження слугували: теорія фірми, ризик-менджмент і теорія стійкого розвитку. Змістовний опис суті економічної безпеки підприємств пов'язаний із розкриттям її якісних характеристик: 1) економічної незалежності (основою якої є певна модель та організаційно-правова форма підприємства); 2) стійкості функціонування (забезпечення надійності роботи всіх структурних підрозділів підприємства та його захисту від потенційних небезпек і загроз); 3) здатності до саморозвитку (спроможності підвищення рівня конкурентоспроможності продукції на базі зростання техніко-технологічного рівня виробництва та маркетингових каналів її просування на ринку).

На сучасному етапі системне врахування особливостей реалізації алгоритму формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства має передбачати розкриття: функціональних складових економічної безпеки, планування реакції підприємства на випадок

несприятливого впливу потенційно небезпечних та ризикових факторів, визначення цільової спрямованості дій та безпосередньої реалізації конкретного до певних умов господарського рішення (рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства

* Джерело: розроблено автором

Узагальнення літературних джерел дало змогу виділити ряд основних підходів до розкриття змісту поняття «економічна безпека підприємства»: ресурсно-функціональний, орієнтований на захист економічних інтересів підприємства, конкурентний, орієнтований на захист інформації, орієнтований

на захист від загроз, орієнтований на відповідну сукупність умов та чинників, комплексний, ринковий.

Доведено, що поняття «економічна безпека підприємства» належить до багатограних понять, розкриття окремих складових якого пов'язано із характеристикою: економічних інтересів; об'єктів економічної безпеки; суб'єктів економічної безпеки; принципів забезпечення економічної безпеки; управлінських функцій економічної безпеки; функціональних складових економічної безпеки; потенційно небезпечних факторів та загроз економічній безпеці; чинників забезпечення економічної безпеки; форм, методів і засобів забезпечення економічної безпеки.

Дестабілізуючий вплив на стан економічної безпеки спричиняють загрози, загальну сукупність яких систематизовано до дев'яти: за ймовірністю виникнення, спроможністю прогнозування, величиною збитків, джерелом виникнення, залежністю від джерел виникнення загроз, природою виникнення, ступенем ваги кризи виробництва, сферою життєдіяльності підприємства та за тривалістю впливу загроз.

Акцентовано увагу на важливості врахування при розгляді поняття «економічна безпека підприємства» характеристики економічної ефективності використання ресурсів і здійснення господарської діяльності з виробництва та доведення до споживача продукції, оцінки успішності запобігання впливу ризиків ендогенного та екзогенного характеру й забезпечення стійкого розвитку підприємства.

Визначення економічної ефективності результатів процесу формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств пропонується здійснювати шляхом використання комплексного підходу – на основі розрахунку як окремих (рівня конкурентоспроможності, фінансової стійкості, ліквідності, обіговості, рентабельності тощо), так і комплексного показника економічної безпеки підприємства.

За результатами дослідження узагальнено теоретико-методичні засади формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах та передумови їх удосконалення.

У другому розділі – **«Оцінка стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств»** – узагальнено сучасний стан і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств та рівень їх державної підтримки, визначено фактичний стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, розглянуто інструменти та фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, що спричиняють найбільш суттєвий вплив на формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

За аналізований період відзначалось варіювання кількості сільськогосподарських підприємств при загальній тенденції їх зменшення на 6,3 % до 1835 одиниць.

Встановлено вагомість ролі сільськогосподарських підприємств в сільському господарстві Черкаської області. Протягом аналізованого періоду

відзначено переваження частки їх продукції у загальнообласних обсягах як виробництва валової продукції (75,1 % у 2016 р.), так і по валовій продукції рослинництва (72,7 %) і тваринництва (78,9 %). Також виявлено тенденцію до зростання частки виробництва валової продукції сільського господарства даною групою виробників (на 5,4 %) та продукції тваринництва (на 14,4 %) при незначному зменшенні виробництва продукції рослинництва (на 0,06 %).

За аналізований період відзначається збереження тенденції до збільшення кількості прибутково працюючих підприємств, яких у 2016 р. налічувалося 1668, або 90,9% від загальної кількості, а це на 118 одиниць більше порівняно з 2007 р. (рис. 2).

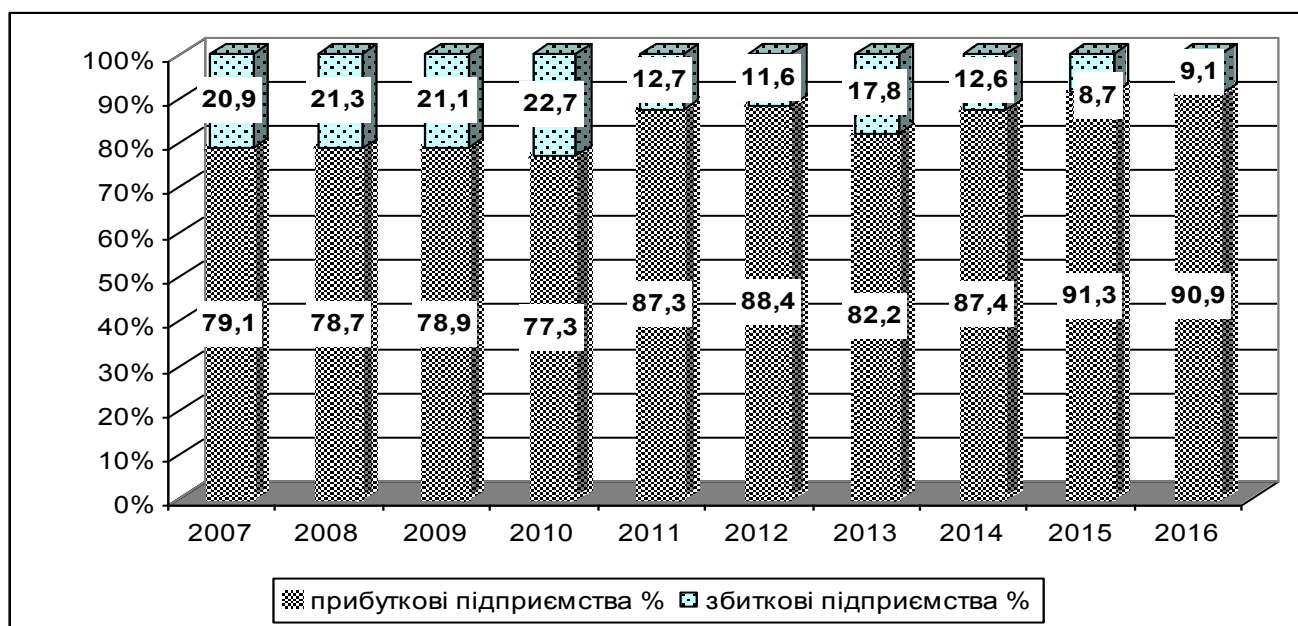

Рис. 2. Динаміка структури збиткових і прибуткових сільськогосподарських підприємств в Черкаській області за 2007-2016 рр.

* Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Доведено важливість впливу державної підтримки на стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств області, що за аналізований період здійснювалась за наступними напрямками: селекція в тваринництві та птахівництві; підготовка, перепідготовка, підвищення робітничих кадрів, підвищення кваліфікації працівників агропромислового комплексу; оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу; державна підтримка сільськогосподарської дорадчої діяльності; часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств з виробництва комбікормів; бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва; селекція в рослинництві; фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів; закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками; часткова компенсація вартості складної

сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. При цьому відзначається суттєве зменшення рівня державної підтримки сільськогосподарських підприємств Черкаської області (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка рівня державної підтримки сільськогосподарських підприємств Черкаської області за 2007-2016 рр.

Показники	Роки						2016 р. у %, +,- до 2007 р.
	2007	2009	2011	2013	2015	2016	
Обсяги державної підтримки галузі, млн грн	211,9	55,5	89,5	38,0	26,3	19,6	9,3
Обсяг ВДВ галузі, млн грн	2016	3095	4732	6895	11919	12589	624,5
Питома вага держпідтримки в обсягах ВДВ, %	10,5	1,8	1,9	0,6	0,2	0,2	-10,3

* Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Черкаській області

* Умовні позначення: ВДВ – валова додана вартість

Проаналізовано сукупність причин і факторів, що мали найбільший вплив на рівень економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. До зовнішніх причин послаблення економічної безпеки підприємства можна віднести: політичну та економічну нестабільність; нестабільність інституційного середовища; посилення монополізму на ринку; конфліктні ситуації з вітчизняними та іноземними партнерами; зниження купівельної спроможності споживачів; збільшення конкуренції з боку закордонних виробників; рейдерські атаки. Також до них слід віднести форс-мажорні обставини: стихійні лиха, катастрофи, військові конфлікти, що може негативно впливають на рівень економічної безпеки підприємства.

Основними внутрішніми причинами зниження рівня економічної безпеки підприємства є: недоліки в організації виробничого процесу; низькі ділові та професійні якості персоналу, свідоме чи несвідоме завдання ними збитків підприємству; низький рівень менеджменту; конфлікти між засновниками (власниками) підприємства; слабка маркетингова політика; недостатнє використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу в діяльності підприємства; непередбачені витрати ресурсів або недостатнє фінансування.

На основі розрахунку коефіцієнтів автономії, фінансування, забезпеченості власними оборотними засобами, маневреності власного капіталу, поточної ліквідності, фінансової залежності, фінансового ризику, концентрації власного та позиченого капіталу, забезпечення власними коштами здійснено оцінку фактичного стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району Черкаської області. Так, комплексний показник рівня економічної безпеки враховує 25 часткових коефіцієнтів за 2012–2016 рр. За результатами проведених розрахунків також здійснено рейтингову оцінку стану економічної безпеки підприємств. У 2016 р. стан безпеки переважної більшості підприємств характеризувався як безпечний, в

ТОВ АФ «Текуча» – як достатньо небезпечний, а в ТОВ «Агровіт» як небезпечний. При цьому лідером за рівнем економічної безпеки є КСП «Родниківка» з комплексним показником економічної безпеки 0,884 (табл. 2).

Таблиця 2

Комплексна оцінка стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району Черкаської області

Назва підприємства	2012 р.	2016 р.	Комплексний показник економічної безпеки	Рівень безпеки	Рейтинг підприємств
КСП «Родниківка»	0,712	0,884	0,884	Безпечний	1
ТОВ «АГРАРІЙ СВПП»	0,812	0,870	0,870	Безпечний	2
ТОВ «Агроплант»	0,856	0,868	0,868	Безпечний	3
ТОВ «Берестівець»	0,888	0,846	0,846	Безпечний	4
ФГ АФ «Базис»	0,836	0,832	0,832	Безпечний	5
ТОВ «Новий Світ-Агро»	0,876	0,808	0,808	Безпечний	6
ТОВ «Уманьхімагро»	0,812	0,796	0,796	Безпечний	7
ДП АФ «БАЙС АГРО»	0,752	0,796	0,796	Безпечний	8
ТОВ АФ «Текуча»	0,796	0,640	0,640	Достатньо небезпечний	9
ТОВ «Агровіт»	0,632	0,393	0,393	Небезпечний	10
Усередньому по району	0,916	0,824	х	х	х

*Джерело: сформовано та проведено розрахунки на основі даних річних фінансових звітів підприємств за 2012-2016 рр.

Таким чином, за результатами дослідження відзначається необхідність удосконалення процесу формування належного рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

У третьому розділі – **«Напрями підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах»** – обґрунтовано концептуальні засади підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах на основі удосконалення механізму управління процесом формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах та порядку оцінки ефективності від реалізації заходів з підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Основною передумовою подальшого розвитку сільськогосподарських підприємств є підвищення стану їх економічної безпеки, комплексне забезпечення якого можливе за умови переходу підприємств до концепції стійкого розвитку. Підвищенню дієвості процесу формування стану економічної безпеки також сприятиме підвищення активності участі сільськогосподарських підприємств у конкурсах на отримання коштів по програмах державної підтримки.

Узагальнення теоретичних і методичних основ та практичних механізмів,

спрямованих на формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, довело необхідність його подальшого вдосконалення за наведеними на рис. 3 складовими.

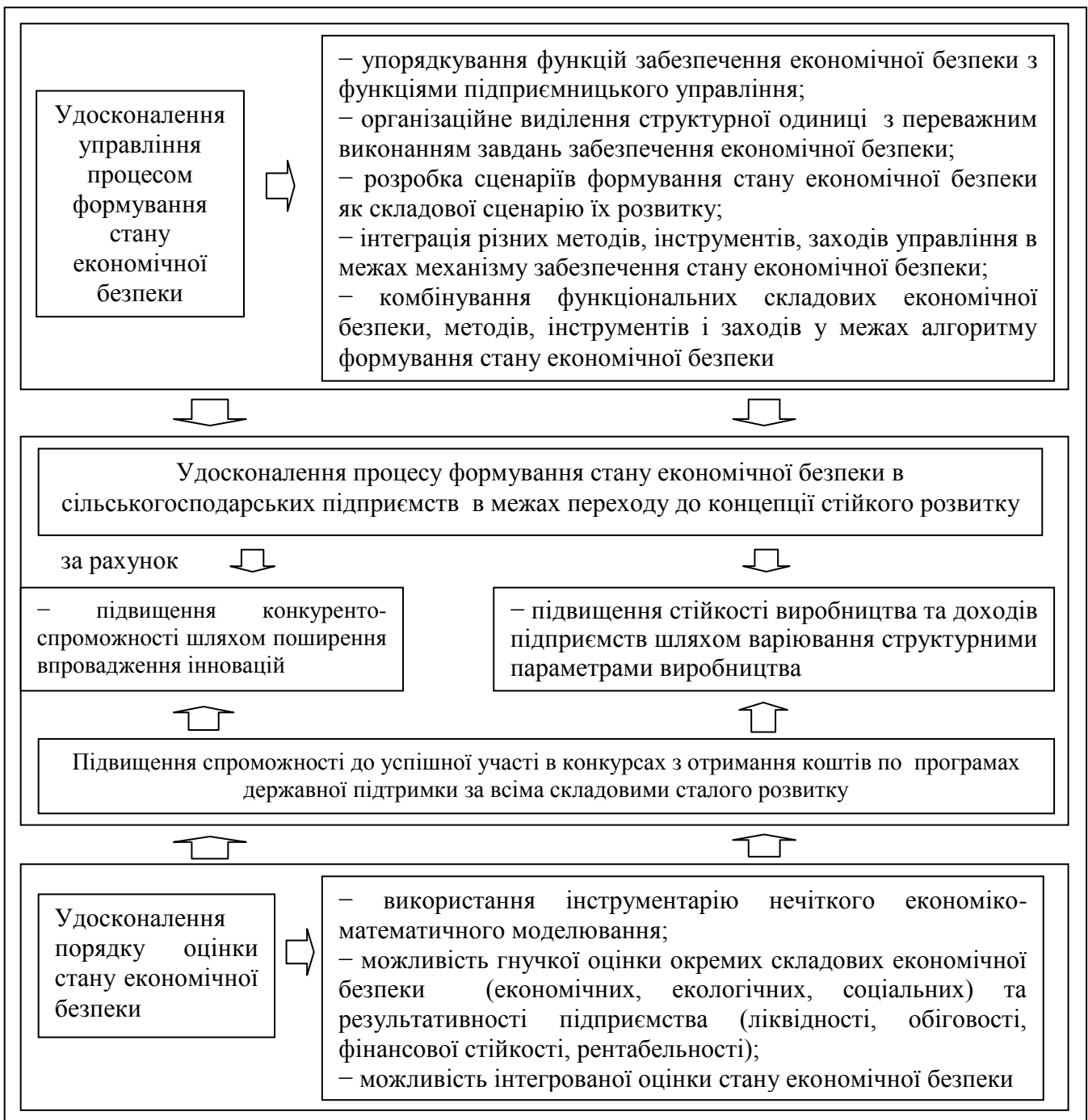

Рис. 3. Концептуальна схема удосконалення процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах

* Джерело: розроблено автором

Активізація процесу формування стану економічної безпеки значною мірою залежить від удосконалення управління процесом формування даного стану, що пропонується здійснювати шляхом: упорядкування функцій

забезпечення економічної безпеки з функціями управління підприємством; переходу до диференційованого управління за сценаріями розвитку підприємства з відповідними ним сценаріями формування стану економічної безпеки; формування механізму забезпечення стану економічної безпеки як цілісної сукупності його методів, інструментів та заходів; обґрунтування п'ятикрокового алгоритму формування стану економічної безпеки на основі комбінування її функціональних складових, інструментів та заходів за різними сценаріями формування стану економічної безпеки підприємства.

Доведено, що організація управління станом економічної безпеки в підприємстві повинна передбачати необхідність формування відповідної організаційної схеми управління, встановлення центрів відповідальності за виконанням цих завдань, визначення прав, обов'язків, відповідальності керівників і працівників окремих структурних підрозділів за рівень економічної безпеки підприємства, організацію постійного моніторингу рівня економічної безпеки.

У межах підготовки сценаріїв формування стану економічної безпеки розроблено схеми зниження дії деструктивних чинників на рівень економічної безпеки аграрного сектору. Підвищенню гнучкості й обґрунтованості підготовки сценаріїв забезпечення стану економічної безпеки підприємства сприятиме використання інструментарію нечіткого економіко-математичного моделювання з формуванням відповідної нечіткої моделі на базі використання графічних засобів пакета Fuzzy Logic Toolbox середовища MATLAB. Акцент на використанні нечіткого моделювання зроблений з урахуванням того, що в описі саме сільськогосподарських підприємств присутня невизначеність, яка ускладнює застосування точних кількісних методів і підходів. При цьому в нечіткій моделі використовувалися п'ять вхідних змінних (коефіцієнти абсолютної ліквідності, рентабельності активів, рентабельності продукції, фінансової автономії, матеріаломісткості) та одна вихідна змінна (оцінка рівня економічної безпеки).

Особливості формування моделі полягають у наступному: для побудови бази правил були використані 38 правил нечіткої моделі, у якості схеми нечіткого висновку використовувався метод Мамдані, відповідно методом активації був MIN. Оскільки у всіх правилах (від 1 до 38) для логічної зв'язки застосовано тільки нечітку кон'юнкцію (операція «І»), то як метод агрегування використовували операцію min-кон'юнкції. Для акумуляції заключень правил використовувався метод max-диз'юнкції, який також застосовується у випадку схеми нечіткого висновку Мамдані. Як метод дефазифікації використовувався метод центру ваги.

Спрогнозоване значення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району Черкаської області на 2019 р. – 0,230. Зроблено висновок, що рівень економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району в цілому є низьким, але має певну тенденцію до збільшення. Визначено, що особливих змін в рівні

економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району не відбудеться. Рівень безпеки підприємств ТОВ «Берестівець» та ТОВ «Уманьхімагро» залишатиметься достатньо високим. Але якщо у підприємства ТОВ «Берестівець» він практично не зміниться, то у ТОВ «Уманьхімагро» має незначну тенденцію до зменшення. Рівень безпеки інших досліджуваних підприємств залишиться низьким. У підприємств ТОВ «Агровіт», ДП АФ «БАЙС АГРО», ФГ АФ «Базис», ТОВ «НОВИЙ СВІТ-АГРО» рівень економічної безпеки практично не зміниться. У підприємств ТОВ «АГРАРІЙ СВПП» та КСП «Родниківка» він може дещо збільшитись, а у підприємств ТОВ «Агроплант» та ТОВ АФ «Текуча» – зменшитися.

У дисертаційній роботі наголошено на тому, що основним фактором, який визначає стан економічної безпеки, є володіння підприємством стійкими конкурентними перевагами. Ці переваги повинні відповідати його стратегічним цілям.

Удосконалення процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах у кінцевому підсумку сприятиме підвищенню стійкості їх ринкових позицій, рівня конкурентоспроможності продукції та можливості ефективно реалізовувати визначені цілі розвитку.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження з проблеми підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах зроблено наступні висновки:

1. Економічна безпека суб'єкта підприємництва є важливою характеристикою стану його положення на ринку. У сільському господарстві вона має певну специфіку та неоднозначне трактування. З урахуванням цього суть поняття «економічна безпека сільськогосподарського підприємства» слід розглядати як стан його здатності не тільки ефективно здійснювати господарську діяльність, відповідати за своїми зобов'язаннями й ефективно реагувати на вплив ендогенних та екзогенних ризиків, а й можливості забезпечити умови стійкого розвитку на основі врахування залежності результативності діяльності підприємства від впливу ґрунтово-кліматичних умов.

2. Формування стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва потребує належного обґрунтування. У контексті зазначеного, в науковому та практичному плані, важливим є використання алгоритму з формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства, який доцільно розглядати як елемент у його системі прийняття управлінських рішень, що обґрунтовує порядок задіяння певного механізму забезпечення економічної безпеки, який реалізується у відповідь на фактичний вплив ризикових факторів через окрему функціональну складову економічної безпеки за певним цільовим напрямом.

3. Збалансованість між елементами механізму та функціональними складовими економічної безпеки значною мірою зумовлює довгостроковість розвитку сільськогосподарських підприємств. Тому визначення ефективності вирішення завдань формування економічної безпеки пропонується здійснювати на комплексній основі – за оцінкою ефективності використання окремих елементів механізму та функціональних складових економічної безпеки, за комплексною оцінкою відповідності підприємства стану економічної безпеки й оцінки ефективності підприємства з позицій стійкого розвитку.

4. Визначено основні тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області, що знаходять прояв у тенденції зменшення їх загальної кількості; переважаючої ролі у виробництві валової продукції сільського господарства, рослинництва та тваринництва порівняно з господарствами населення (75,1; 72,7; 78,9 % відповідно), збільшенні частки прибутково працюючих підприємств, суттєвому зменшенні обсягів державної підтримки на 90,7 % до рівня в 19,6 млн грн у 2016 р. та питомої ваги державної підтримки в обсягах ВДВ на 10,3 % до рівня 0,2 % у 2016 р.

5. Проведено аналіз стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Уманського району Черкаської області за період 2012 –2016 рр. на підставі розрахунку 25 часткових коефіцієнтів та комплексного показника економічної безпеки. Встановлено, що стан безпеки переважної більшості підприємств характеризувався як безпечний, в ТОВ АФ «Текуча» – як достатньо небезпечний, а в ТОВ «Агровіт» як небезпечний. При цьому лідером за рівнем економічної безпеки є КСП «Родниківка» з комплексним показником економічної безпеки 0,884.

6. Ефективний подальший розвиток сільськогосподарських підприємств тісно пов'язаний з урахуванням причин і факторів, що спричиняють найбільш суттєвий вплив на стан їхньої економічної безпеки. При цьому стосовно зовнішніх причин і факторів наголошується на важливості врахування: положень інституційного середовища, прояву монополізму в окремих галузях АПК, можливих конфліктів з діловими партнерами, зниження купівельної спроможності споживачів, рейдерство, надзвичайний вплив погодних умов, військовий конфлікт. У свою чергу, серед внутрішніх причин вагомістю врахування відзначається: належна організація господарських процесів, підвищення рівня кваліфікації персоналу, посилення маркетингової політики, підвищення інноваційного рівня всіх складових виробництва.

7. Ґрунтовною передумовою розвитку сільськогосподарських підприємств є формування належного стану їхньої економічної безпеки, концептуальні засади підвищення дієвості формування якого базуються на задіянні: всіх складових стійкого розвитку, можливостей державної підтримки за складовими стійкого розвитку, функціонального вдосконалення процесу формування стану економічної безпеки, алгоритму формування стану економічної безпеки, можливостей гнучкого вибору інструментів і заходів

щодо забезпечення економічної безпеки та методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки.

8. Удосконалення процесу формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств пропонується здійснювати на основі активізації системи прийняття управлінських рішень, що ґрунтується на переході підприємств на позиції стійкого розвитку, функціональному та організаційному вдосконаленні процесу формування стану економічної безпеки, підготовці сценаріїв можливого розвитку підприємств, гнучкому варіюванню регулюючих інструментів і заходів відповідно до дії ризикових факторів, підвищенні кваліфікаційного рівня управління підприємств для успішної участі у програмах державної підтримки.

9. Підвищення дієвості виконання завдань формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від комплексності та гнучкості його оцінювання, що пропонується здійснювати на основі інструментарію нечіткого економіко-математичного моделювання й окремого комплексного оцінювання рівня економічної безпеки підприємств та його зміни залежно від впровадження регулюючих заходів та інструментів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних.

1. Гнатюк Т. О. Стан продовольчої безпеки в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / відп. ред. А. Ф. Головчук. 2012. Вип. 76. Ч. 2 : Економіка. С. 113–118 (0,5 друк. арк.).

2. Корнієнко Т. О. Економічна безпека підприємства як категорія економічної науки. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4 (62). С. 68–75 (0,5 друк. арк.).

3. Корнієнко Т. О. Управління фінансовою безпекою на підприємстві. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8. С. 350–353 (0,3 друк. арк.).

4. Корнієнко Т. О. Методика оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 336–342 (включено до *Index Copernicus*) (0,5 друк. арк.).

5. Корнієнко Т. О. Сучасний стан та ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств регіону. *Економіка, фінанси, право*. 2017. № 11/2. С. 54–59 (включено до *Index Copernicus*) (0,5 друк. арк.).

Публікація у науковому виданні іншої держави

6. Корниенко Т. А. Четвертко Л.А. Конкурентоспособность предприятия как фактор экономической безопасности. *Вестник Академии знаний*. 2016. № 4. С. 11–15. (особистий внесок: аналіз впливу факторів конкурентоспроможності на рівень економічної безпеки підприємств – 0,3 друк. арк.) (включено до РІНЦ).

7-21. Тези доповідей на науково-практичних конференціях (1,6 друк. арк.).

22-24. Інші публікації за темою дисертації (0,9 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Корнієнко Т.О. Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Київ, 2018.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретичних засад значущості для суб'єктів підприємництва стану економічної безпеки як передумови їх розвитку, визначенню наукових засад формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та узагальненню методичних основ оцінки відповідності сільськогосподарського підприємства стану економічної безпеки.

Проаналізовано стан і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств та рівень їх державної підтримки. Оцінено фактичний стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств з визначенням відповідності переважної більшості досліджуваних підприємств стану «безпечний». Охарактеризовано сукупність інструментів та факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, що спричиняють найбільш суттєвий вплив на формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Сформовано концептуальні засади підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах на основі переходу до засад стійкого розвитку, удосконалення механізму управління процесом формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах та порядку оцінки результатів реалізації інструментів і заходів з підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Основні наукові положення, обґрунтовані в дисертації, поглиблюють теоретичні, методичні та практичні знання з питань формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: формування стану економічної безпеки, сільськогосподарське підприємство, стан економічної безпеки сільськогосподарського підприємства, функціональні складові економічної безпеки, алгоритм формування економічно безпечного стану, стійкий розвиток сільськогосподарського підприємства.

АННОТАЦИЯ

Корниенко Т.А. Формирование экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Киев, 2018.

Определено, что экономическая безопасность субъекта предпринимательства является важной характеристикой состояния его положения на рынке. Она в сельском хозяйстве имеет определенную специфику и неоднозначную трактовку, относительно чего суть понятия «экономическая безопасность сельскохозяйственного предприятия» следует рассматривать как состояние его способности не только эффективно осуществлять хозяйственную деятельность, отвечать по своим обязательствам и эффективно реагировать на воздействие эндогенных и экзогенных рисков, но и возможности обеспечить условия устойчивого развития с учетом зависимости результативности деятельности предприятия от влияния почвенно-климатических условий.

Доказано, что формирование состояния экономической безопасности субъектов предпринимательства требует надлежащего обоснования. В контексте указанного, в научном и практическом отношении важным является использование алгоритма формирования состояния экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия, который целесообразно рассматривать как элемент в его системе принятия управленческих решений. Алгоритм обосновывает порядок задействования механизма обеспечения экономической безопасности, который реализуется в ответ на фактический влияние факторов риска через определенную функциональную составляющую экономической безопасности по определенным целевым направлениям.

Определение эффективности решения задач формирования экономической безопасности предлагается осуществлять на комплексной основе – на основе оценки эффективности использования отдельных элементов механизма и функциональных составляющих экономической безопасности, интегральной оценки соответствия предприятия состоянию экономической безопасности и оценки эффективности предприятия с позиций устойчивого развития.

Определены основные тенденции развития сельскохозяйственных предприятий Черкасской области, что проявляются в наличии тенденции сокращения их общего количества; преобладающей их роли в производстве валовой продукции сельского хозяйства, растениеводства и животноводства по сравнению с хозяйствами населения (75,1; 72,7 и 78,9% соответственно), тенденции увеличения доли прибыльно работающих предприятий. Отмечено существенное уменьшение уровня государственной поддержки

сельскохозяйственных предприятий на 90,7 % до уровня 19,6 млн грн в 2016 г.

Проведен анализ экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий Уманского района Черкасской области за период 2012 –2016 гг. на основании расчета 25 частных коэффициентов и комплексного показателя экономической безопасности. Установлено, что по подавляющему большинству исследуемых предприятий уровень экономической безопасности характеризуется как «безопасный», а лидером является КСП «Родниковка» с уровнем комплексного показателя экономической безопасности 0,884. Обобщены ключевые внутренние и внешние условия и факторы, оказывающие существенное влияние на формирование состояния экономической безопасности.

Рассмотрены концептуальные основы повышения эффективности формирования состояния экономической безопасности, основанные на задействовании: всех составляющих устойчивого развития, возможностей государственной поддержки, функциональном совершенствовании процесса формирования состояния экономической безопасности, алгоритма формирования состояния экономической безопасности, возможности гибкого выбора инструментов и мер по обеспечению экономической безопасности и методическому подходу по оценке уровня экономической безопасности.

Ключевые слова: формирования состояния экономической безопасности, сельскохозяйственное предприятие, состояние экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия, функциональные составляющие экономической безопасности, алгоритм формирования экономически безопасного состояния, устойчивое развитие сельскохозяйственного предприятия.

Summary

Kornienko T. O. Formation of economic safety state of agricultural enterprises. – Manuscript.

Dissertation for scientific degree of Candidate of Economic sciences on speciality 08.00.04 - Economy and Management of enterprises (for the types of economic activity). - National scientific center «Institute of agrarian economy», Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the substantiation of the theoretical principles of significance for economic entities of the state of economic safety as the preconditions for their development, the determination of scientific bases for forming of their economic safety state and the generalization of methodological bases for assessing of the appropriateness of an agricultural enterprise with the state of economic safety.

The state and trends of agricultural enterprises development have been analyzed. The actual state of economic safety of agricultural enterprises have been evaluated with the definition of accordance of all researched enterprises to the "safe" state. The set of tools and factors of the internal and external environment, that has

the most significant influence on the formation of the economic security state in agricultural enterprises have been described.

The conceptual foundations for increasing the effectiveness of the process of forming of the economic safety state in agricultural enterprises have been formed on the basis of the transition to the principles of sustainable development, improving the mechanism for managing the process of forming of the economic safety state and the order for assessing the results of the implementation of tools and measures to increase the effectiveness of the process of forming of the economic security state in agricultural enterprises.

The basic scientific principles of the dissertation have been deepen theoretical, methodological and practical knowledge on the issues of the formation of the economic safety state in agricultural enterprises.

Keywords: the formation of the state of economic safety, an agricultural enterprise, the state of economic safety of the agricultural enterprise, functional components of economic safety, an algorithm for the formation of an economically safe state, sustainable development of the agricultural enterprise.

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 03.05.2018 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 0,9

Тираж 100 прим. Замовлення № 0058

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»

20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com